

Lietuvos kultūros paveldo mokslinis centras

Gyvenviečių ir keramikos raida baltų žemėse

Mokslinių straipsnių rinkinys

"SAVASTIS"

Vilnius 1994

Protomiestų tipo gyvenvietės vakaru Lietuvoje

Jonas Genys

Miestų atsiradimo klausimas tebėra mokslininkų diskusijų objektas. I Europos ankstyvųjų tyrinėjimų istoriografiją yra patenkėtik ankstyvieji baltų prekybos ir amatų centrai, tokie kaip Truso, Grobina¹, Kaupas(Viskiutai)². Naujausi rytų Pabaltijo archeologų tyrinėjimai³ rodo, kad miestų kūrimosi, jų lokalizavimo baltų gyventame areale problema kur kas sudėtingesnė. Ankstyvųjų viduramžių periode protomiestų - prekybos ir amatų centrų skaičius buvo didesnis.

Šio straipsnio tikslas naujausių archeologinių tyrinėjimų pagrindu argumentuoti protomiestų Vakarų Lietuvoje (vakarų baltų kultūrinis arsenolas) kūrimosi laiką, išskirti jų bruožus, šiuos centrus lokalizuoti.

Protomiestų tipo gyvenviečių formavimasi galima tyrinėti tik bendrame feodalizacijos, ekonominės ir prekybinės krašto raidos kontekste. A.Tautavičius, vienintelis iš Lietuvos archeologų, pabandė analizuoti sąlygų miestams kurtis susidarymą⁴. Jis priėjo išvados, kad tik XII-XIII a. susidarė sąlygos ankstyviesiems miestams formuotis. Kai kurie archeologai, istorikai miestų kūrimosi laiką praplečia nuo XII iki XIV amžiaus⁵. Yra ir kita nuostata, paremta Rimberto kronikos „Vita Anskarii“ Apuolės paminėjimu, kad miestų kuršių žemėse būta IX a. viduryje⁶. Paskutiniai metais, išsiplėtus senųjų baltų gyvenviečių tyrinėjimams, dar kartą buvo atkreiptas dėmesys į šią problemą. Miestų embrionų-protomiestų kūrimasis Lietuvos pajūryje datuojamas XI amžiumi⁷.

Jau ankstesni tyrinėtojai, analizavę pirklių įkapių, importuotų radinių paplitimą II tūkst. po Kr. pradžioje, teigė, kad tame laikotarpyje Vakarų Lietuva (visų pirma kur-

šių genties teritorija) ryškiai skiriasi radinių gausumu, tuo pačiu ir prekybinių santykių intensyvumu nuo likusių baltų genčių⁸. Tuo pačiu išreikšta prielaida, kad seniausi ir svarbiausi prekybos centrai II tūkst. pradžioje buvo pajūrio zonoje ir Nemuno Žemupyje⁹. Yra nuomonė, kad XI a. viduryje kuršiai jau turėjo ankstyvą valstybę ar bent jau susiformavusią žemių konfederaciją¹⁰. Sie procesai pietryčių Lietuvoje vyko vėliau: XII a. pab. - XIII a. pr.¹¹.

Tokiui būdu, sprendžiant protomiestų vienos ir laiko problemą, būtina baltų kultūrinio regiono diferenciacija. Tyrinėjant ankstyviausią laikotarpį, pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į vakarinę baltų teritoriją.

Feodalizacijos raidą, amatų, prekybos, demografinius pakitimus atspindi visi archeologijos paminklai, tačiau ypatingą vietą užima senkapių archeologinė medžiaga. Naudojant statistinį analizės principą, buvo tyrinėti šeši kuršių (Kretinga, Pryšmančiai, Gintališkė, Palanga, Laiviai, Lazdininkai) ir trys kaimynų - žemaičių genties (Paragaudės, Žasinas, Bikavėnai) senkapiai. Demografinė šių senkapių analizė¹² parodė, kad VIII-X amžiuose gyventojų skaičius (t. y. kapų skaičius) gana tolygiai auga ir XI amžiuje jis pasiekia maksimalų dydį. XII-XIII amžiuose gyventojų skaičiaus kreivė krenta. Žemaičių teritorijoje (pietvakarinėje dalyje), lyginant su ankstesniais amžiais, žmonių ryškiai padaugėjo, o XI amžiuje (lyginant su X amžiumi) beveik nepakito. XII amžiuje jaučiamas gyventojų kiekiejimo mažėjimo tendencija. Kuršių gentyje gyventojų padidėjimas XI amžiuje, lyginant su X a., žymiai ryškesnis. XII amžiuje gyventojų kitimo kreivėn taip pat krenta žemyn.

Tuo pačiu principu atlikta ir amatų vystymosi, prekybinių santykių dinamikos analizė (pav. 1). Kuršių senkapiuose radinių (visų pirma žalvario ir geležies dirbiniai) maksimalus kiekis užfiksotas taip pat XI amžiuje¹³.

Statistinė pirklių kapų analizė davė tokius rezultatus: kapai su svarstyklėmis ir svoreliais pasirodo Xa. pab. - XI amžiuje. Tokie

kapai, lyginant su X a. pab. XI amžiuje sudaro didžiausią procentą iš visų mums žinomų pirklių kapų (pav. 2). Analogikā tendenciją pagal patikimai monetomis datuojamus pirklių kapus užfiksavo ir latvių tyrinėtojai¹⁴. Svarbus prekybinių santykių analizei ir kitas faktas: X-XI amžiuose pasirodė pirmieji sidabro lydiniai¹⁵, iki XI a. pradžios į Lietuvą patekdavo Rytų kraštų monetos, iki XII a. pradžios - Vakarų Europos monetos¹⁶. Nors bendras monetų ir lydinių radimviečių skaičius Lietuvoje nėra didelis¹⁷ (lyginant su Gotlandu ar net Latvijos teritorija), tačiau bendros kitimo tendencijos panašios. Sidabro importavimo kiekį, jo kitimą atspindi sidabro papuošalų kiekis kapuose. Pagal V.Žulkaus paskaičiavimus Mėguvos žemėje X amžiuje, lyginant su IX amžiumi, jų mažiau, tačiau XI amžiuje yra žymiai daugiau¹⁸. XI amžiuje jų daugiau ir išvardintuose žemaičių senkapiuose.

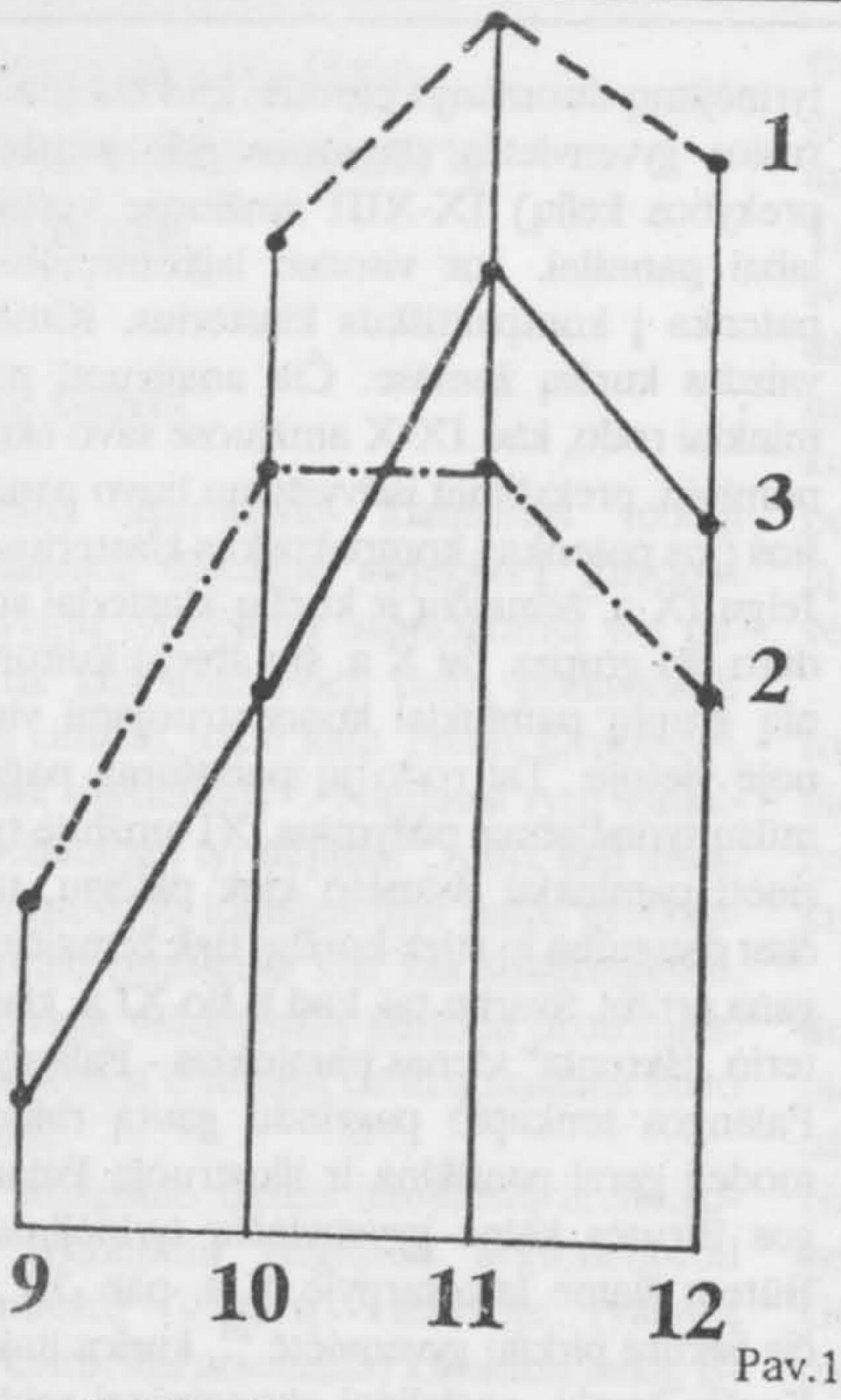
Atskirai statistiškai analizuota sidabro monetų, lydinių, papuošalų kitimo tendencija Vakarų Lietuvoje. Jų datavimo problema, nepakankamai gausus kiekis¹⁹, neleidžia laikyti šios analizės statistiškai patikima. Tačiau būtina pažymėti, kad jų kitimo tendencijos gerai koreguojasi su lobių kitimo tendencija visame Baltijos regione (Gotlande, Lenkijoje)²⁰, taip pat su vieno iš gausiausio sidabruotais papuošalais Palangos ir visos Mėguvos žemės senkapių sidabro papuošalų kitimo tendencija. Gauti sidabro lobių tyrinėjimo duomenys vėlgi verčia išskirti XI a. Jeigu Vakarų Lietuvoje XII a. jų skaičius sumažėja, tai akivaizdu, kad Rytų Lietuvoje - valstybės formavimosi regione XII a. jų skaičius didėja²². Be detalesnės analizės akivaizdu, kad Rytinėje Lietuvos dalyje šiame laikotarpyje vyksta kiti procesai.

Sintetinė gyvenviečių (pagal senkapių medžiagą ir lobius) vaizdą, jų vietą kitų ankstyvųjų viduramžių gyvenviečių sistemoje rodo klasterinis analizės grafikas²³. Trimatėje erdvėje senkapių medžiaga įvertinta pagal tris požymius, charakteruojančius prekybą, amatus, gyventojų skaičių (pav. 3).

Pietvakarinės žemaičių dalies senkapių

tyrinėjimų duomenys parodė, kad čia įsikūrusios gyvenvietės (buvo prie svarbių prekybos kelių) IX-XIII amžiuose vystėsi labai panašiai. Jos visuose laikotarpiuose patenka į kompaktiškus klasterius. Kitoks vaizdas kuršių žemėse. Čia analizuoti paminklai rodo, kad IX-X amžiuose savo ekonominiu, prekybiniu išsvystymu buvo panašios (jos patenka į kompaktiškus klasterius). Jeigu IX a. žemaičių ir kuršių klasteriai sudaro dvi grupes, tai X a. šių abiejų kultūrių grupių paminklai koncentruojami vienoje vietoje. Tai rodo jų panašumą pagal mūsų tyrinėjamus požymius. XI amžiuje tyrinėti paminklai išsimėto kiek plačiau, tačiau dauguma jų (tieki kuršių, tieki žemaičių) gana artimi. Svarbu tai, kad iš šio XI a. klasiterio „iškrenta“ vienas paminklas - Palanga. Palangos senkapio pagrindu gautą raidos modelį gerai paaiškina ir iliustruoja Palangos Birutės kalno gyvenviečių tyrinėjimai. Būtent šiame laikotarpyje X a. pab.-XI a. čia įsikūrė pirklių gyvenvietė²⁴, kurios įtaka Kuršių žemės socialinei ekonominei raidai buvo didžiulė.

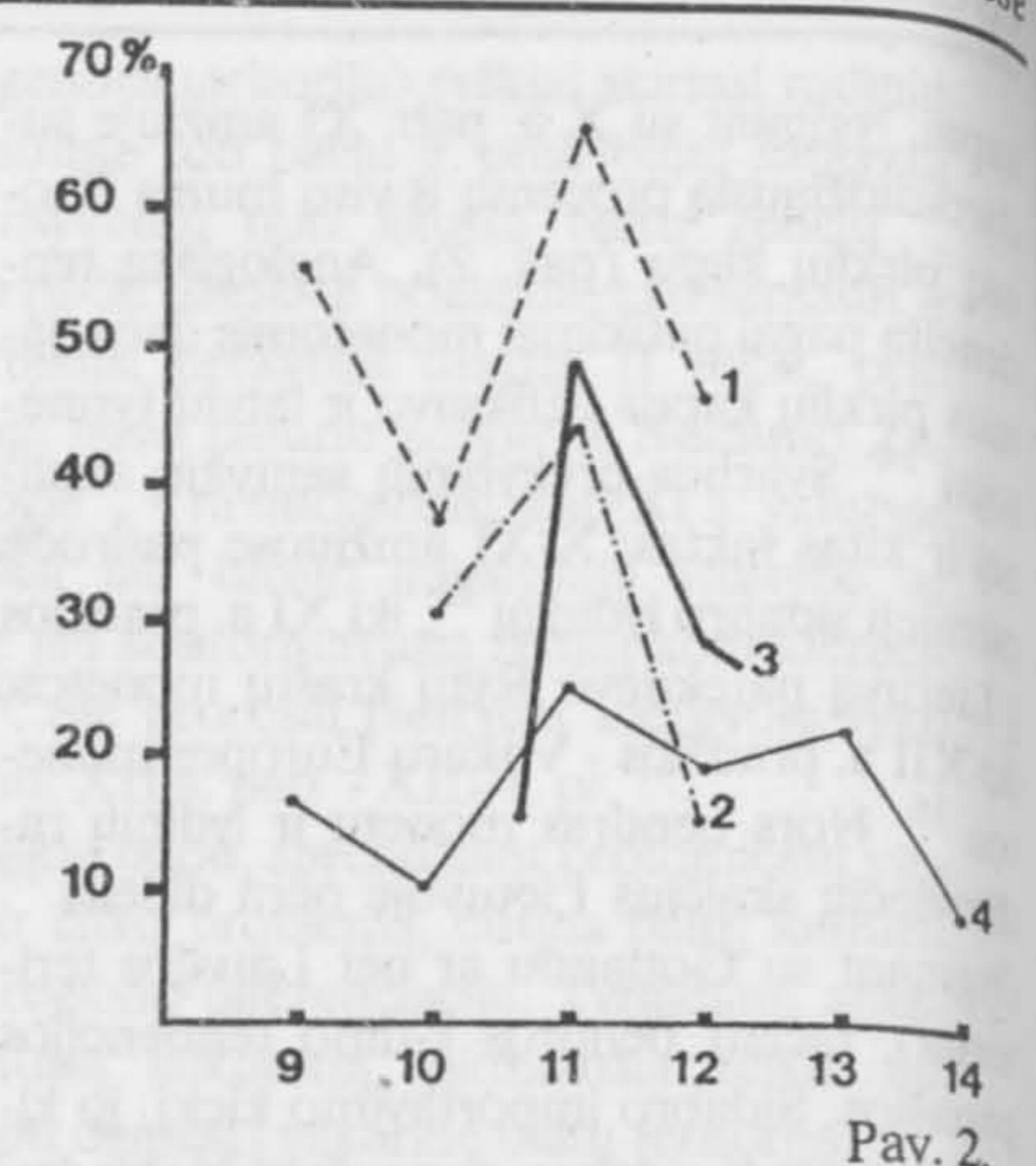
XII a. Palanga vėl „grįžta“ į šio laikotarpių gyvenviečių klasterį, tačiau šiame laikotarpyje iš jo „iškrenta“ Gintališkė. Šio senkapio kapų įkapių vidurkis, kaip parodė statistinė analizė, buvo didžiausias XI a.. Vėliau (XII a.) nors ir perpus sumažėjo (nuo 19,5 iki 10,1 radinio), tačiau išliko ir XII a. aukštas. Palyginimui galima paminėti, kad Palangoje radinių vidurkis kape sumažėjo nuo 9,7 iki 7,3, Kretingos senkapyje nuo 7,5 iki 7, Paragaudyje nuo 7,5 iki 5,8 ir pan.. Šituo galima paaiškinti, kad Gintališkė net ir smuktelėjusi XII amžiuje (lyginant su prieš tai buvusiu šimtmečiu) vis tik liko ekonomiškai stipresnė. Sunkiau yra istoriškai paaiškinti Gintališkės vietą kitų kuršių ir žemaičių gyvenviečių tarpe. Akivaizdu, kad Gintališkė buvo įsikūrusi prie svarbaus prekybos kelio, vedusio nuo Dauguvos baseino į Žemaitiją. Gintališkė taip pat galima būtų interpretuoti, kaip Imbarės - vieno politinių ir administracinių kuršių centrų, satelitą. Deja, neturint kom-

Pav. 1

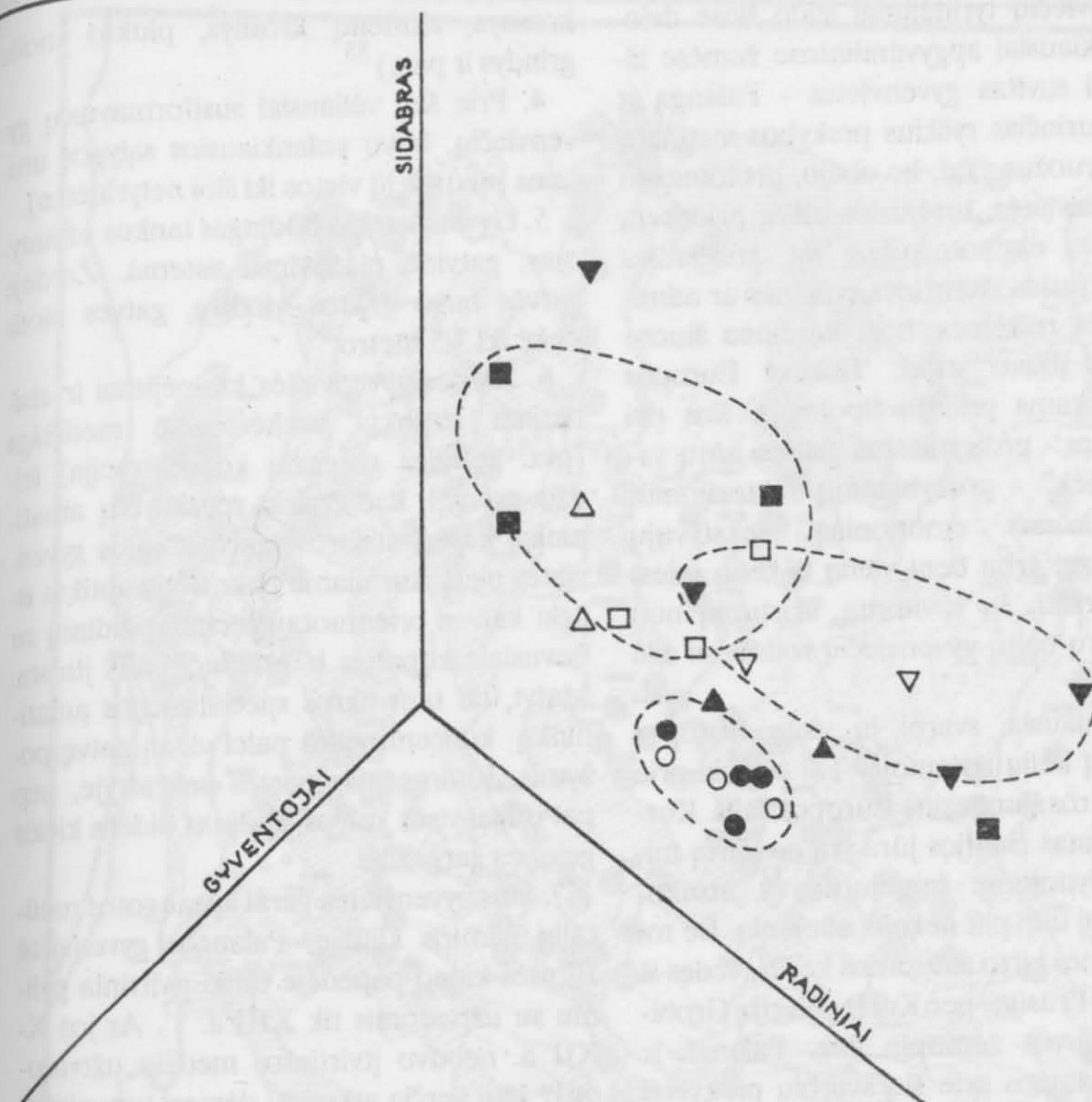
pleksiškai ištirinėtų abiejų gyvenviečių (Imbarėje - senkapių ir vienos iš gyvenviečių, Gintališkėje - piliakalnio ir gyvenvietės), jų ryšio analizė nebus rimčiau pagrįsta ir argumentuota.

Nuosmukio priežastys Lietuvos pajūryje XII amžiuje - labai įdomi, atskiro tyrinėjimo reikalaujanti tema, todėl šiame straipsnyje pasitenkinsime tik jo konstatavimu. Nuosmukis pastebimas, tik kiek ankšciau, ir Rytų slavų gyventojo teritorijoje. Jis siejamas su vikingų „imperijos“ sugriuvimu, valstybinių struktūrų stabilizacija šiaurinėje Europoje, sienų įtvirtinimu - tai vedė prie susiformavusių ryšių trūkinėjimų²⁵. Reikėtų prisiminti, kad, perėmusi visas prekybos organizavimo funkcijas Baltijos regione, Hanza ėmė formuotis tik XIII a.²⁶ Matyt, su jos įtaka jau galima sieti XIII a. atskiru sių Palangos pirklių gyvenvietę prie Birutės kalno. Tarpas tarp ankstyvosios (X-XI) ir šios pirklių gyvenvietės daugiau - kaip šimtmetis. Jį galima laikyti akivaizdžiu paliudžiu, kad tuo metu sumenkėjo prekybiniai

kontaktai tarp Vakarų baltų ir kitų Baltijos regiono centru.

Kitas svarbus klausimas yra konkrečių gyvenviečių potencialų protomiestų išskyrimas iš bendros gyvenviečių skaidos. I tūkst. pabaigos - II tūkst. pradžios piliakalnių, senkapių, gyvenviečių kartografavimas rodo, kad šiai Vakarų baltų teritorijai būdingas tankus, tačiau netolygus apgyvendinimas. Kokios sąlygos tai nulémė? Tuščios, neapgyvendintos teritorijos tradiciškai interpretuojamo kaip tarpgentinės dykros²⁷. Mūsų nuomone, svarbiausias faktorius, lėmęs gyvenviečių išsidėstymą, yra dirvožemio derlingumas²⁸. Archeologijos paminklų kartografavimas ant dirvožemio žemėlapio parodė, kad 53% visų tyrinėjamo laikotarpio gyvenviečių koncentruojasi pačiuose derlingiausiuose plotuose (pav. 4) Apie 18% gyvenviečių yra derlingų ir nederlingų dirvožeminių sandūroje - t.y. nederlingų žemių pakraščiuose. Tuo tarpu vidutinio derlingumo dirvožemio plotuose gyvenviečių išsidėstymas retesnis, tolygesnis. Tuo būdu šis kartografavimo principas rodo tiesioginę priklausomybę tarp gyvenviečių koncentracijos ir dirvožemio rūšių. Turint galvoje žemdirbišką šio laikotarpio baltų ūkio specifika, šis ryšys yra suprantamas. Dirvožemio faktorius lėmė ne tik gyvenviečių netolygu pasiskirstymą, bet iš dalies genčių bei žemių ribas bei neapgyvendintų tarpgentinių ter-

Pav. 3.

torių - dykrų atsiradimą. Šių tarpgentinių dykrų, buvusių iki 10-15 km² pločio, reliktai užfiksuoti net XVI-XVII amžių istoriniuose žemėlapiuose²⁹.

Atskirų žemių gyvenviečių tankumas didelis - vidutiniškai vienai gyvenvietei tenka apie 12,4 km² plotas. Mėguvos žemėje vienai gyvenvietei tenka apie 11 km², Pilsoto -

7,5-8,5 km², Lamatos - 12-15 km²³⁰. Skalių genties teritorijoje, buvusioje dešinėje Nemuno pusėje - 18,1 km². Didžiausia gyvenviečių koncentracija žemės ribose yra dviejose, prie jūros besišliejančiose žemėse - Pilsoto ir Mėguvos. Žemaičių žemėje vienai rytių esančioje teritorijoje gyvenviečių tankumas yra žymiai mažesnis ir tolygesnis.

Gyvenviečių tyrinėjimai leido šiose dviese tankiausiai apgyvendintose žemėse išskirti dvi savitas gyvenvietes - Palangą ir Žardę, turinčias ryškius prekybos ir amatų centrų bruožus. Tai, be abejo, protomiesto tipo gyvenvietės, turėjusios aiškų prioritetą prekyboje, ekonomikoje, bet greičiausia nėra turėjusios išskirtinės politinės ar administraciniės reikšmės, nors kariauna šiuose centruose buvo stipri. Taikant Europos mokslininkams priimtą tipologiją, šias dvi gyvenvietes - protomiestus galima būtų vadinti „Wiek” - prekybinėmis faktorijomis, atstovavusioms embrioninę ankstyvųjų miestų fazę, arba bent vieną iš kelių miestams atsirasti. Jų savitumą, skirtumą nuo kitų vakarų baltų gyvenviečių rodo visa eilė požymiai³¹:

1. Pirmiausia, svarbi jų vieta Europos prekybinių kelių sistemoje. Tai centrali prie Baltijos jūros, jungusios Europos šalis. Kuršių keliaivimas Baltijos jūra yra ne kartą minimas rašytiniuose šaltiniuose³², atsakomieji vizitai taip pat nekelia abejonių. Be to, kuršių žemes krito sausumos kelias, vedęs iš Sambijos (Prūsija) per Kuršių Neriją Grobinės, Dauguvos žemupio link. Palanga ir Žardė, būdamos prie šių svarbių prekybos kelių, užėmė strategiškai svarbią vietą prekybos kelių sistemoje su Vakarų slavais, germanais ir kitais kraštais.

2. Šios gyvenvietės savo plotu yra didžiausios Vakarų Lietuvoje, II tūkst. pradžioje pasiekė maksimalų 10-12 ha plotą.

3. Jos sudarytos iš atskirų dalių, išsidėsius ant kalvelių, apsupty pelykėmis, Žardėje - Smiltelės upeliu (Pav.5). Paskutinio etapo formavimosi pradžia siedinta Žardėje su IX-X a.³³, Palangoje - X a. pabaiga³⁴. Tuomet laisvoje, iki tol neužstatytoje vietoje, arčiausiai jūros ar Kuršių marių įsikuria naujos (šalia seniau egzistavusių) gyvenvietės su polikultūriniais požymiais. Tokį gyvenviečių charakterį rodo ne tik atskiri radiniai (vakarų slavams būdinga keramika, importuoti metalo dirbiniai, kurių gausiau šių gyvenviečių senkapiuose), bet ir namų statybos ypatumai (kupolinės plūkto molio

krosnys, akmenų krosnys, plūkto molio grindys ir pan.)³⁵.

4. Prie šių, vėliausiai susiformavusių gyvenviečių, buvo palankiausios sąlygos uostams įsikurti (jų vietas iki šiol netyrinėtos).

5. Gyvenvietėms būdingas tankus užstatymas, gatvinė planavimo sistema. Žardėje gatvės buvo grįstos medžiu, gatvės plotis siekė iki 3,5 metro³⁶.

6. Žardės gyvenvietės kasinėjimai ir atsiskirtinai surinkta archeologinė medžiaga (pvz. geležies gargažių koncentracija) leidžia manyti, kad įvairių specialybų amatininkai kūrėsi atskirose gatvėse. Šios gyvenvietės pietvakariname pakraštyje aptikta išilgai kalvos orientuota specifinių židinių su buvusiais kupolais ir prieduobėmis juosta. Matyt, tai tam tikros specializacijos amatininkų koncentracijos palei vieną gatvę požymis. Kitame gyvenvietės pakraštyje, taip pat išilgai visos kalvos, aptiktas didelis kiekis geležies gargažių.

7. Šios gyvenvietės gerai apsaugotos natūralių gamtos kliūčių. Palangos gyvenvietė Birutės kalno papédėje buvo įtvirtinta pylimu su užtvaromis tik XIII a.³⁷. Ar jos XII a. nebuvo įtvirtintos medžio užtvaromis? I tai verčia atkreipti dėmesį toponimą Žardė. Žarde buvo vadinamas dabartinis Smiltelės upelis XIII a. šaltiniuose³⁸. K.Būgos, A.Vanago duomenimis Žardė lietuvių, prūsų kalboje reiškia aptvertą vietą gyvuliams arba tiesiog aptvertą (įtvirtintą) teritoriją³⁹. Prielaidą apie Žardės „palisadų“ tipo gynybinę sistemą turėtų paremti ar atmetti tik archeologiniai kasinėjimai. Reikia tik priminti, kad tokią užtvarą senosiose baltų gyvenvietėse žinojome jau nuo amžiaus⁴⁰.

8. Abiemis šioms gyvenvietėms būdinga didelė amatų įvairovė. Žardėje gyveno metalurgai, gintaro apdirbėjai, audėjos, juvelrai. Panaši amatininkų įvairovė būdinga ir Palangai. Kaip rodo Palangos senkapiro medžiagos analizė, jos, kaip amatų ir prekybos, centro, klestėjimo laikotarpyje (t.y. XI a.) žemdirbių buvo tik apie 22%⁴¹.

9. Sprendžiant iš senkapių archeologinės

— — A	● — B
— 1	— 2
— 5	— 6
— 9	— 10
— 3	— 4
— 7	— 8

Pav. 4.

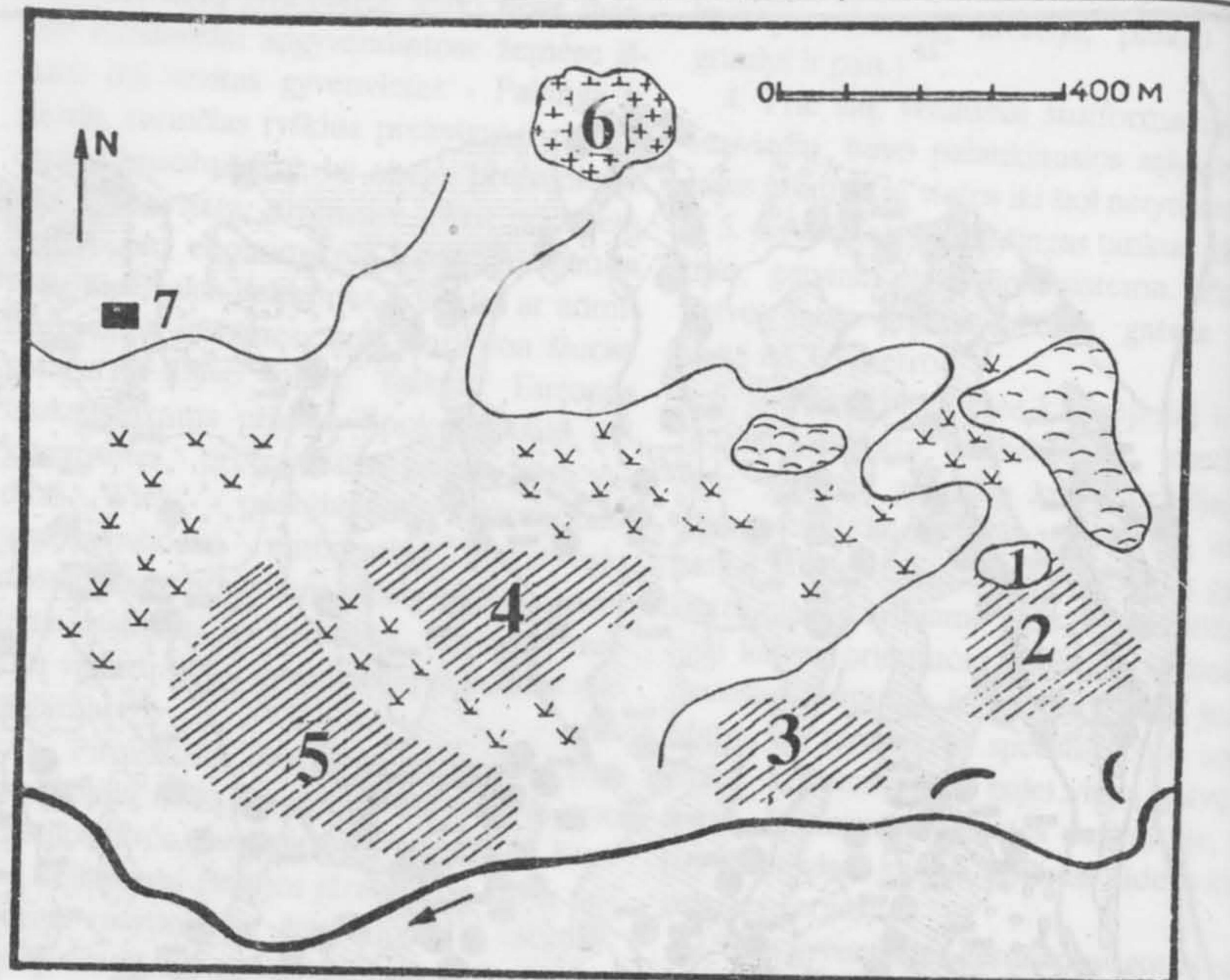
medžiagos, šiose gyvenvietėse ypač XX a. buvo stiprus pirklių sluoksnis. Iš Žardės II tūkstantmečio pradžios kapų 4-5% skirtini pirkliams. Palangoje XI a. jų yra iki 11-12%

⁴³. Palyginimui galima paminėti, kad gerai ištirtame Gnezdovo pilkapyne pirkliai sudaro 6% gyventojų⁴⁴.

10. Gerai ginkluotų, turtingų vyrių kapai

rodo, kad svarbų vaidmenį šių gyvenviečių visuomenės struktūroje vaidino kariauna.

Sie požymiai rodo minėtų gyvenviečių - Palangos ir Žardės specifiką, skirtumus nuo kitų to laikotarpio Vakarų baltų gyvenviečių. Tai pakankamai svarbūs argumentai, kad šias dvi gyvenvietes galima priskirti protomiesto gyvenviečių tipui.

Pav. 5.

Išvados:

1. Amatų, prekybos, IX-XII amžių gyventojų skaičiaus analizė leidžia teigti, kad palankiausios sąlygos prekybos ir amatų centrams - protomiestams susidaryti buvo XI amžiuje.

2. Gyvenviečių išsidėstymo tankumą, jų koncentraciją daugiausia lėmė derlingiausi dirvožemio plotai.

3. II tūkst. pradžioje tankiausio apgyvendinimo vietose, prie svarbiausių prekybos kelių formuojasi protomiestų tipo gyvenvietės - Palanga ir Žardė.

LITERATŪRA:

1. Herrmann J. *Grundlagen und Regionen von Frühstadt und Handel in Ost- und Nordwest Europa // Wikinger und Slawen*. Berlin, 1982. Abb. 82.
 2. Кулаков В. Кайн // Становление Европейского средневекового города, 1989. с. 80-104.
 3. Тыниссон Э.Ю. Сособенности возникновения городов в Прибалтике //
- Труды пятого международного конгресса славянской археологии. Том 1, Вып. 26. 1987, с. 86-92.*
4. Tautavičius A. Kada susidarė sąlygos Lietuvoje miestams atsirasti? // Lietuvos TSR architektūros klausimai. V., 1977. V(IV). p. 19-30.
5. Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuviai IX-XII a. V., 1970. p. 270; E.Gudavičius Miestų atsiradimas Lietuvoje. V., 1991. p. 65.
6. Matusas J. Lietuvių kultūra senais laikais (iki 16-to amžiaus). Kaunas, 1939. p. 24; B.Nerman Grobin-Seeburg. Ausgebungen und Funde. Stockholm, 1959. s. 186.
7. Genys J. Kuršių, žemaičių žemaičių gyvenviečių struktūra X-XIII amžiuje // Mindaugo karūnavimas - valstybės diena. Klaipėda, 1991. p. 15-17; Genys J. Baltų ankstyvijų miestų (protomiestų) socialinės struktūros klausimu // Miestas ir žmogus: regionas ir regioninė kultūra. Klaipėda, 1991. p. 33; Žulkus V. Protomiestai Europoje ir Lietuvos Pajūryje // Miestas ir

- žmogus: regionas ir regioninė kultūra. Klaipėda, 1991. p. 31-32; Žulkus V. Palanga als kurischer Handelsplatz an der Ostseeküste im 9.-12. Jahrhundert // Vakaru baltų istorija ir kultūra. Klaipėda, 1992. p. 46-67.
8. Kuncienė O. Prekyba // Lietuvių materialinė kultūra IX-XIII amžiuje. V., 1981. II.p. 51-56.
9. Ten pat, p. 76-78.
10. Žulkus V. Klimka L. Lietuvos pajūrio žemės viduramžiais. V., 1989. p. 61.
11. Gudavičius E. Dėl lietuvių žemaičių konfederacijos susidarymo laiko // Istorija. V., 1984. XXIV. p. 12-28.
12. Tikslus demografinių pakitimų rekonstravimas neturint pilnai ištirtų senkapių nėra be priekaištų. Tačiau mūsų atliktu, tekste minimų senkapių analizė ir aiškūs dėsningumai, būdingi daugeliui iš jų, leidžia manyti, kad bendriausias gyventojų kitimo atskirais šimtmečiais tendencijas iš dalies atspindi ištirti kapai.
13. Žulkus V., Klimka L. Lietuvos pajūrio.... p. 60, pav. 29.
14. Берга Т.М. Монеты в археологических памятниках Латвии IX-XII в.в. Рига, 1988. с. 60.
15. Duksa Z. Pinigai ir jų apyvarta // Lietuvių materialinė kultūra IX-XIII amžiuje. V., 1981. II. p. 100-103.
16. Ten pat. p. 89,97.
17. Lietuvoje užfiksuota 13 Rytų kraštų monetų radimviečių (iš jų 5 radimvietės pajūryje); 4 Vakaru Europos radimvietės (iš jų 3 Vakaru Lietuvoje), bei viena Bizantijos monetų radimvietė - (Duksa Z., Pinigai ir jų apyvarta...., p. 91-96,97,98).
18. Žulkus V., Klimka L. Lietuvos pajūrio....p. 60, pav. 28.
19. Vakaru Lietuvoje priskaičiuojama iki 19 X-XIII a. sidabro lydinių ir sidabro papuošalų, monetų lobų radimviečių. Lydiniai: Derbutai, Gondinga, Gudai, Egliškiai, Jurbarkas, Norgėliškiai, Rymiškiai, Sen.Impiltis, Skaudvilė, Veliuona I, Veliuona II, Jazdai; papuošalai: Šapnagiai, Nedaukiai, Kusai, Raseiniai,
- Mosėdis; monetų lobiai: Rūdaičiai, Lydnia. (Urbonavičius V., Graužių lobis // MAD „A“, V., 1970. 3(34); Tautavičius A. Papildomi duomenys apie naujus sidabro lydinius ir XIV a. II pusės - XV a. pradžios Lietuvos monetų radinius Lietuvos TSR teritorijoje // MAD'A, V., 1965.1(18). p. 67-83; Lietuvos TSR archeologijos atlasas V., 1977.III. p. 130-133. Duksa Z. Pinigai ir jų apyvarta.... p. 98-127.
- Informaciją apie Kusų sidabro antkaklių lobį suteikė I.Jablonskis).
20. Herrmann J. *Grundlagen von Frühstadt und Handel in Ost- und Nordwesteuropa // Wikinger und Slawen*. Berlin, 1982. Abb. 123.
21. Žulkus V., Klimka L. Lietuvos pajūrio.... pav. 26,28.
22. Duksa Z. Pinigai ir jų apyvarta.... p. 110-114, 121-127.
23. Skaičiavimus naudojant N.Ananjevos ir V.Švedovskio programą atliko S.Manomaitis, už ką autorius jam dėkingas.
24. Žulkus V., Klimka L. Lietuvos pajūrio.... p. 35.
25. Толочко П.П. О торгово-ремесленном пути становления древне русских городов // История и культура древнерусского города. 1989. с. 164.
26. Dollinger P. *Dzieje Hanzy*. Gdańsk, 1975. s 55-70.
27. Tautavičius A. Žemaičių etnogenezė // Iš lietuvių etnogenezės. V., 1981. p. 30. Žulkus V., Klimka L. Lietuvos pajūrio.... p. 4-7.
28. Genys J. Miestų kūrimosi Vakaru Lietuvos klausimu // Vakaru baltų archeologija ir istorija. Klaipėda, 1989. p. 130.
29. Jäger E. *Prussia-Karten 1542-1810*. 1982. Abb. 3,22.
30. Žulkus V., Klimka L. Lietuvos pajūrio.... p. 8,15,23.
31. Plačiau šių gyvenviečių tyrinėjimai publikuoti straipsniuose: Žulkus V. Birutės kalnas ir gyvenvietė Palangoje // Lietuvos istorijos metraštis. 1985 metai. V., 1986. p. 21-35; Žulkus V. Palanga als kurischer

- Handelsplatz oder Ostseekuste im 9.-12. Jahrhundert // Vakarų baltų istorija ir kultūra. I.Klaipėda, 1992. p. 46-67; Genys J. Žardės piliakalnio gyvenvietės // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990-1991 metais. V., 1992. p. 44-47.*
32. Герман Я. Роль прибрежных торговых факторий VIII-X вв. в развитии племенного общества, формировании государства и городов // Труды пятого международного конгресса славянской археологии. 1987. Т.1, вып.1. с.32; H.Latvis. Senosios Livonijos kronika pagrįsta trijų pirmųjų vyskupų darbais // Latvis H., Vartbergė H. Livonijos kronikos. V., 1991. p. 34,66.
33. Genys J. Žardės piliakalnio gyvenvietės... p. 46-47.
34. Žulkus V., Klimka L. Lietuvos pajūrio žemės... p. 35.
35. Ten pat, p. 45-56.
36. Genys J. Žardės piliakalnio gyvenvietės... p. 46-47.
37. Žulkus V., Klimka L. Lietuvos pajūrio žemės...p. 44.
38. Bilenstein A. Die Grenzen des lettischen Volksstamms und der lettischen sprache in der Gegenwart und im 13 Jahrhundert. Ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands. S.Petersburg. 1892. s. 428,441.
39. Büga K. Rinktiniai raštai. V., 1958. T.I. p. 525; Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. V., 1981. p. 398.
40. Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. V., 1984. p. 240.
41. Žulkus V., Klimka L. Lietuvos pajūrio žemės... pav. 12.
42. Stankus J. Bandužių kapinyno (Klaipėdos raj.) 1986 m. tyrinėjimų ataskaita. ILAS Nr.1252.
43. Žulkus V., Klimka L. Lietuvos pajūrio žemės... pav. 25.
44. Пушкина Т.А. Торговый инвентарь из курганов Смоленского Поднепровья // Смоленск и Гнездово. 1991. с. 234.

ILIISTRACIJOS:

- Pav. 1. Radinių vidurkiai Kuršių (1), žemaičių (2) kapiuose, bronzos svoriai Mėguvos žemėje (3) (pagal V.Žulką). Pav. 2. Prekybinių ryšių dinamika: 1. Sidabras Mėguvoje (pagal V.Žulką), 2. Sidabras žemaičių senkapiuose, 3. Pirklių kapai Vakarų Lietuvoje, 4. Sidabro lobiai Vakarų Lietuvoje.
- Pav. 3. Kuršių ir žemaičių gyvenviečių vystymasis. Trimatėje erdvėje išanalizuota Gintališkės, Laiviu, Kretingos, Palangos, Paragaudžio, Bikavėnų, Žasino senkapių archeologinė medžiaga. Iš XI a. klasterio „iškrenta“ Palanga, XII a. - Gintališkė.
- Pav. 4. I tūst. pab. - II tūkst. pr. piliakalnių ir kapinynų išsidėstymas dirvožemiu atžvilgiu: A - kapinynai, B - piliakalniai. Dirvožemiai: 1. Velėniniai jaurinai - vidutiniškai nujaureję (derlingiausi), 2. Velėniniai jaurinai - glėjiski, 3. Velėniniai glėjiniai nujaureję, 4. Jaurinai šilaininiai - silpnai nujaureję, 5. Velėniniai jaurinai - glėjiniai, 6. Velėniniai jaurinai - silpnai nujaureję, 7. Velėniniai karbonatiniai - nujaureję, 8. Jaurinai šilaininiai, 9. Pelkiniai žemutiniai, 10. Vėliniai glėjiski - išplauti.
- Pav. 5. Žardės archeologinis kompleksas: 1. Piliakalnis, 2. Papilys, 3-4. I tūkst. vidurio ir antros pusės gyvenvietės, 5. I tūst. pab. - XIII/XIV a. gyvenvietė. 6. Kapinynas. 7. Geležies lydymo krosnelė.

PROTOTOWN TYPE SETTLEMENTS IN THE WEST LITHUANIA

Jonas Genys
SUMMARY

According to the trade, handicraft and number inhabitants data pototown type settlements in the West Lithuania forming in the 11-th century.

The pototown type settlements concentrated in the fertile soil territory and near trade - ways.

О керамике неолита - раннего металла в Двинско-Ловатском междуречье

А.М.Микляев

А.Н.Мазуркевич, Г.И.Зайцева

Давно считается общепризнанным, что орнаментация глиняной посуды содержит очень сильные этноопределяющие признаки. Столь же очевидно, что технология производства посуды, отражающая технический опыт этноса, так же содержит этноопределяющие черты. (Литература по эим вопросам весьма обширна и общеизвестна; мы позволим себе не перечислять ее.) В разрешении вопросов технической интерпретации археологических культур нужно учитывать как системы орнаментации керамики, так и технологии ее изготовления. Это разумеется само собой, но трудность заключена в том, что технология изготовления посуды изучена еще не достаточно. В описаниях обычно приводятся данные визуальных наблюдений археологов, которые не слишком образованы в технологии, и поэтому эти описания вызывают определенный скептицизм.

При изучении керамических комплексов памятников неолита - раннего металла Двинско-Ловатского междуречья нам посчастливилось пользоваться консультациями группы сотрудников Всесоюзного научно-исследовательского института фарфоро-фаянсовой промышленности, возглавляемой В.Г.Пантелеевым. Во ВНИИФФ была выполнена серия специальных анализов представленных нами образцов. Основываясь на заключениях этой группы и присоединив собственные наблюдения, мы попытаемся дать ниже характеристику керамики на-

шего региона в динамике.

Неолит раннего периода по традиции подразделен нами на три этапа: ранний, средний (или развитый) и поздний. Ранний неолит выявлен раскопками торфяниковых памятников Сертейской долины и подводными исследованиями поселения Дубокрай V в озере Сенница, а также типологическим анализом старых коллекций¹. Средний неолит представлен усвятской культурой, для которой наиболее характеристична керамика из нижнего (Б) слоя свайного поселения Усвяты IV, имевшего сложную историю². Поздний неолит характеризуется керамикой переходного и верхнего горизонтов свайного поселения Наумово³, а также керамикой верхний слоев других свайных поселений региона, по которым была выделена северо-белорусская культура. Период раннего металла представлен узменской культурой. Характеристика этих культур дана была ранее⁴ и здесь нет смысла повторять ее. Однако необходимо отметить, что мы теперь отказываемся от выделения периода бронзы на данной территории. Появление производящего хозяйства, представленного лишь скотоводством, и находка всего одного импортного предмета из меди на поселении Усвяты IV признаны нами ныне не достаточным основанием для выделения такого периода. Северо-белорусскую культуру, входящую в круг культур со шнуровой керамикой, мы относим к позднему неолиту. Раскопками слоя α многослойного поселения Сертей II показано, что производство железа в регионе началось очень рано: уже во второй половине II тыс. до н.э.⁵. Поэтому узменская культура также не может быть отнесенной к периоду бронзы - она принадлежит уже к железному веку. Поскольку же по традиции ранний железный век Северо-Запада принято характеризовать культурами городищ,